

Kritický teológ a filozof Karol Nandrásky

TOMÁŠ JAHELKA, Katedra politológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovenská republika

JAHELKA, T.: The Critical Theologian and Philosopher Karol Nandrásky
FILOZOFIA, 79, 2024, No 1, pp. 81 – 89

The article presents the religious-philosophical thinking of Karol Nandrásky, who was an important representative of Slovak Lutheran theology. His thought was originally based on Old Testament theology, but later he devoted himself to religious philosophy. He drew primarily on the ideas and legacy of Friedrich Nietzsche, but also on the philosophy of existentialism and process theology. In addition to philosophy, world literature and fiction, which reflects the drama of man in Euro-American culture, plays a significant role in his work. Nandrásky's theological and religious-philosophical thought is characterized by a strong antidogmatism and critique of the theory and practice of the Christian churches. This is evidenced by several of Nandrásky's studies including those in the *Filozofia* journal. This article builds on previously published work by the author of this paper and also on the work of Teodor Münz, who has addressed Nandrásky's thought in several articles.

Keywords: non-dogmatic theology – Nandrásky – Nietzsche – criticism of Christianity – metaphysics

Evanjelické teologické myslenie na Slovensku v súčasnom a minulom storočí vyprodukovalo niekoľko osobností, ktoré svojím presahom do filozofie tvoria súčasť dejín slovenskej filozofie. Patria medzi ne nepochybne Ján Lajčiak (1875 – 1918), Samuel Štefan Osuský (1888 – 1975) a Karol Nandrásky (1927 – 2016). Lajčiak čelil v konzervatívnej slovenskej evanjelickej cirkvi ostrakizácii kvôli svojmu kritickému mysleniu a presadzovaniu moderných vedeckých a filozofických koncepcií. Napriek svojmu unikátnemu zahraničnému vzdelaniu nedostal miesto na evanjelickej teologickej akadémii, ale zapadnutú faru v Nízkyh Tatrách. Osuský má svoje pevné miesto v dejinách slovenskej filozofie nielen na základe svojej bohatej filozofickej tvorby, ale aj kritickou analýzou a odsú-

dením ideológií fašizmu, nacizmu a boľševizmu, a to ešte v období pred vypuknutím druhej svetovej vojny. Profesor Nandrásky pôsobil štyridsať rokov na bratislavskej evanjelickej teologickej fakulte, kde sa venoval starozmluvnej teológii. Po svojom odchode z fakulty v deväťdesiatych rokoch minulého storočia sa venoval predovšetkým kritickej náboženskej filozofii. Jeho nekonformné teologické postoje, prezentované v knižných publikáciách a článkoch, vrátane časopisu *Filozofia*, znamenali ideový rozchod s evanjelickou cirkvou, ktorý vyústil až do Nandráskeho vystúpenia z cirkvi. Na jeho občiansky pohreb nakoniec neprišiel nikto z cirkevných predstaviteľov.

Napriek skutočnosti, že Nandrásky zanechal po sebe rozsiahlu tvorbu, je pomerne neznámou osobnosťou. Hoci mnohé z jeho koncepcií, postojov a myšlienok už boli vo svetovej teológii či náboženskej filozofii vyslovené a rozobrané pred ním, v slovenskom kontexte patrí medzi originálnych mysliteľov. Nandráskeho mysleniu sa v rámci filozofického bádania venoval v podstate len Teodor Münz.

Nandrásky nechcel byť pôvodne teologickým profesorom, ale katechétom či duchovným správcom na niektorom internáte. V tom ho nepochybne inšpiroval jeho najväčší učiteľ, evanjelický farár a katechéta László Remete (1910 – 1945). Starú zmluvu si Nandrásky nevybral náhodou. Bol presvedčený, že práve hebrejské myslenie sprostredkuje autentickú, pôvodnú kresťanskú zvesť a aj Ježiš vyrastal v židovskom starozmluvnom prostredí, preto jeho myslenie a vyjadrovanie malo charakter hebrejského procesuálneho myslenia, nie statického myslenia gréckej filozofie. Druhou oblasťou, ktorá Nandráskeho priťahovala, bola metaforická reč prorokov a ich kritika náboženskej praxe izraelského národa a jeho vzťahu k Bohu, v čom videl paralelu medzi novodobými prorokmi kresťanstva (Nietzsche, Kierkegaard a iní) a ich kritikou cirkvi.

Na Nandráskeho mali najväčší vplyv Remete, Leonhard Ragaz, Friedrich Nietzsche a samozrejme Ježiš Nazaretský. Medzi ďalšími môžeme spomenúť Søren Kierkegaard, Teilhard de Chardin, Karla Barta, Dietricha Bonhoefera, Eugena Drewermanna. Čo je však dôležité, v Nandráskeho myslení majú kľúčové miesto aj básnici a prozaici, predovšetkým Milan Rúfus, a potom svetové mená ako Dostojevskij, Kazantzakis, Bulgakov, Sartre a mnohí ďalší. Nandráskeho myslenie a tvorba sú príkladom teológie založenej, samozrejme okrem Biblie, na literatúre a filozofii.

Spomínaní Remete, Nietzsche a Ježiš sú rozhodujúcou trojicou formujúcou Nandráskeho teologické myslenie a jeho postoj k svetu a životu. László Remete bol evanjelický kňaz a katechéta židovského pôvodu a maďarskej národnosti. Pôsoobil v Jelšave, kde pri sebe postupne zhromaždil skupinu mladých ľudí,

ktorým sa snažil vštepiť, že kresťanstvo neznamenaá prítakávať cirkevnej náuke a poučkám z katechizmu, ale je to predovšetkým postoj k Bohu a blíznym po vzore Ježiša evanjelií. Dôležitou skutočnosťou v Remeteho myslení bolo upozorňovanie na rozdielnosť medzi biblickým a gréckym chápaním pravdy. Remete patrí medzi tých, ktorí upozorňovali na neblahé spojenie hebrejského biblického duchovného sveta a gréckeho myslenia (Nandrásky 2006, 14 – 15). Jeho tragický osud, smrť vo vápenke v Nemeckej, bol výsledkom jeho činnosti počas Slovenského národného povstania a neustúpením z morálnych zásad, ktorými sa riadil pri pomoci ľuďom trpiacim pod nacistickou tyraniou. Nandrásky, nadväzujúc na Remeteho, upozorňuje, že Ježiš neposkytuje všeobecné mravné zákony ani konkrétne rady pre konkrétne prípady (Nandrásky 2006, 57), ale jeho život je príkladom a návodom služby blíznym, ktorá môže vyústiť až do sebaobetovania.

Nandrásky po svojom penzionovaní už nepestoval primárne akademickú teológiu, ale chcel drámu kresťanstva v euroamerickej kultúre predstaviť širokej verejnosti. Aj jeho príspevky vo *Filozofii* od deväťdesiatych rokov až po ten posledný v roku 2007 (*Boh zhadzuje starú kožu*) majú charakter prístupnosti širšej vzdelanej verejnosti. Vo svojej poslednej knihe a teologickom testamente pod názvom *Ježiš a súčasnosť* Nandrásky uvádza, že si vyberal medzi Nietzsche a Ježišom. Nakoniec si vybral Ježiša, a to z dôvodu, že „neznajboha“ Nietzscheho by ľudia ako teologického mysliteľa či dokonca akéhosi „vierozvestca“ neprijali. Napriek tomu ostáva Nietzsche kľúčovým filozofom v Nandráského myslení, bez ktorého by sa jeho teológia nezaobišla. Ako uvádza Teodor Münz, v prípade Nandráského ide pravdepodobne o jediného autora zo staršej slovenskej vojnovj a povojnovj generácie, ktorý o Nietzsche nepísal kriticky najmä ako o predchodcovi alebo inšpirátorovi nemeckého nacizmu, ale ponúkol moderný a pozitívny pohľad na Nietzscheho (Münz 2015, 23).

Je potrebné si uvedomiť, že biblické myslenie je iným spôsobom myslenia ako grécka filozofia. V Biblii nie je predstava nesmrteľnej duše, tá sa do kresťanstva dostala z platonizmu, s istou dávkou odvahy by sme mohli povedať, že biblické myslenie je doslova materialistické. V skutočnosti biblický starozákonný človek nemá ambície žiť po smrti. Aj Ježišovo učenie nehlásalo Božie kráľovstvo v zmysle posmrtného raja, ale, ako zdôrazňuje Nandrásky, išlo o Božie kráľovstvo pre túto zem. Ironicky dodáva, že namiesto toho prišla cirkev, použivúc tak výrok katolíckeho modernistu Alfreda Loisyho.

Tertulián síce varoval pred pohanskou gréckou filozofiou, ale celkovo ju cirkevní otcovia začali využívať z praktického dôvodu – aby oslovili aj vzdelaných. Ak sa kresťanstvo malo rozšíriť na všetky vrstvy obyvateľstva a zaujať

seriózne postavenie vo vtedajšom svete, muselo oslovovať aj vyššie a vzdelanejšie vrstvy. Obrazná reč a metaforické vyjadrovanie starozmluvných prorokov ustúpilo doslovnému chápaniu teologických pojmov. V tomto teologickom materializme zohrával významnú zásluhu Ireneus, ktorého zásluhou sa z metaforického oslovenia „Syn Boží“ stal Ježiš samotným Bohom a zmaterializoval sa aj symbolický čin Poslednej večere. Ani samotný Ježiš nebol gréckym filozofom, ale náboženským mysliteľom, pôsobiacim a uvažujúcim v hebrejskom myšlienkovom svete, reprezentovaným Starou zmluvou. Na druhej strane, ako uznáva aj Nandrásky, hoci „už v prvých storočiach dejín cirkvi dochádzalo k zmene hebrejského, nedogmatického Ježiša... napriek tomu ťažko obviňovať aktérov materializácie z nečestného prístupu. Unášaní vlnou vládnuceho spôsobu myslenia si vôbec neuvedomovali čo robia. Nechápali obrazné, symbolické myslenie a vyjadrovanie hebrejského duchovného sveta, lebo mysleli a hovorili rečou helenistického sveta“ (Nandrásky 2010, 131).

Keď som čítal Nandráskeho, spomenul som si na *Dejiny filozofie* od Emanuela Rádlu, ktoré som si kúpil v roku 1998, hneď ako vyšli, vo výpredaji v dnes už neexistujúcich Lacných knihách. Je to reprint vydania z roku 1932. Toto fascinujúce Rádlovo dielo pôsobí viac „učenejšie“, je obsiahlejšie rozsahom, obsahom aj myšlienkami ako Nandráskeho knihy, ale sú si podobné v základom pohľade na drámu kresťanstva. Ako poukazuje aj Rádl, v zápase kresťanstva a antiky zvíťazila antika; je to história stredovekej filozofie – lepšie povedané, teológie. „Kresťanstvo bolo správnym pokusom o záchranu, ale od začiatku podliehalo vplyvu antiky, ktorá rozrušovala jeho základy; história zápasu kresťanstva s antikou je históriou stredovekej filozofie; antika zvíťazila“ (Rádl 1998, VI). Aj Tomáš Akvinský, kľúčová postava katolíckej teológie, chápal vieru ako intelektuálnu záležitosť, nie existenciálne. Scholastika chápala „vieru ako súhlas s predloženou pravdou“ (Rádl 1998, 438). Martin Luther síce na začiatku 16. storočia protestoval, že na teologických fakultách nevládne Kristus, ale Aristoteles, no ani reformácia sa nevymanila z gréckej podoby teológie; veď už Lutherov najbližší spolupracovník, Filip Melanchton, bol aristotelik.

Kresťanstvo sa šírilo vo svete, v ktorom vládla grécka filozofia a rímske právo. Veľmi dobrým príkladom a ukázkou toho je *Apoštolské vyznanie viery*. Obsahuje historické fakty, viera je chápaná v zmysle určitej teórie a zároveň súhlasu s danými názormi, sú v ňom použité presne vymedzené pojmy (Rádl 1998, 288). Toto epochálne „prehodnotenie všetkých hodnôt“ znamenalo zmenu dôvery v intelektuálny súhlas.

Nandrásky sa veľmi kriticky vyhrňuje voči metafyzike. Avšak nespádajú všetky predstavy o Bohu do oblasti metafyziky? Každý naratív o Bohu je metafyzickým hovorením, jednotlivé pokusy opísať Boha sú metafyzikou. Veda nemôže skúmať Boha ako vec „osebe“,¹ môže sa ním zaoberať len ako s produktom ľudského myslenia a kultúry. Z tohto dôvodu každé hovorenie o Bohu, v zmysle opisovania a určovania jeho vlastností alebo stavu, je metafyzikou, pretože sa v tomto prípade naozaj nachádzame „za fyzikou“.

Nebolo však spojenie kresťanstva s gréckou filozofiou dejinnou nevyhnutnosťou? Pravdepodobne bolo. Kresťanstvo sa muselo spojiť s gréckou filozofiou, pretože ak nechcelo ostať len náboženstvom ľudových a nevzdelaných vrstiev, muselo nájsť spojenie s pojmami a predstavami gréckeho myšlienkového sveta. Ak sa kresťanstvo malo stať svetovým náboženstvom, tak zrejme muselo dôjsť k sobášu s gréckou filozofiou. Už Pavol, skutočný zakladateľ kresťanstva, bol intelektuál, ktorý tvoril teologický systém. Aj voči Pavlovi sa Nandrásky kriticky vymedzuje, pričom sa stotožňuje s Nietzscheho charakteristikou Pavlovho Boha, ktorý v skutočnosti má byť negáciou Boha. Nietzsche píše, že „Pavol stelesňuje protiklad toho, čo bol ‚zvestovateľ dobrej zvesti‘... pribil ho na *svoj* kríž“ (Nietzsche 2003, 42). To znamená, že interpretácia Ježišovej popravy ako obete zmierenia je v skutočnosti len Pavlov výtvor. Týmto prekrútením evanjelia ako dobrej zvesti pre život človeka na tejto zemi je Nietzsche nanajvýš pohoršený. Podľa Nietzscheho Ježiš svojou smrťou dokázal pravdivosť svojho učenia, ale nebolo to obetovanie svojho syna Bohom za účelom blaženého stavu po smrti pre tých, ktorí prijmu túto predstavu. Na otázku, ktorú si kládli aj Ježišovi nasledovníci a súčasníci, ako to Boh mohol dopustiť, že Ježišov život skončil popravou, nachádza Pavol odpoveď, že to bola obeť za hriechy ľudí. „Aký to bol naraz koniec evanjelia!“, píše rozhorčene Nietzsche, „Ježiš predsa zrušil aj pojem ‚viny‘ – poprel priepasť medzi bohom a človekom, prežíval jednotu medzi bohom a človekom ako svoju ‚dobrú zvesť‘... Nie ako privilegium! – Od tejto chvíle sa typu vykupiteľa postupne pridáva: učenie o súde a návrate, učenie o smrti ako obetnej smrti, učenie o zmŕtvychvstaní, čím sa celý pojem ‚blaženosti‘, celá a jediná skutočnosť evanjelia začaruje – v prospech akéhosi stavu po smrti“ (Nietzsche 2003, 45)!

Výrok z Nietzscheho *Antikrista* „Deus qualem Paulus creavit, Dei negatio“ (Nietzsche 2003, 52) stelesňuje práve tento paradigmatický obrat v kresťanstve

¹ Nietzsche upozorňuje, že kresťanský Boh sa nakoniec stal „vecou ako takou“, a to spôsobilo jeho zánik v európskej kultúre: „Hľa: Úpadok jedného boha: boh sa stal ‚vecou ako takou‘“ (Nietzsche 2003, 24).

pár desaťročí po Ježišovej smrti. Nandrásky upozorňuje, že v Ježišovom myslení nenachádzame jediné pozitívne hodnotenie praxe kultických obetí, ale bol to práve Pavol, ktorý bol schopný myslieť len týmto spôsobom: „Pavol, ktorý myslel celkom v štruktúrach obetného kultu, si asi nevedel predstaviť, že by kresťanská cirkev mohla žiť bez niečoho podobného, ako bol židovský kult zmierujúcej obete, a na Ježiša preniesol štruktúru, v ktorej sám žil“ (Nandrásky 2010, 243 – 244). Preto neostáva nič iné, len „chápanie Ježišovej smrti ako zmierujúcej obete... odmietnuť“ (Nandrásky 2010, 244).

V súčasnom svete Boha príliš nevidieť a stal sa otáznym. Veď už v 19. storočí boli vzdelané kruhy v Európe v podstate zbavené náboženstva. „Novodobý prorok kresťanstva“, ako Friedricha Nietzscheho nazýva Nandrásky, vložil do úst svojho pomätenca v *Radostnej vede* zásadné slová a otázky modernej doby: „Hľadám Boha!... Kam sa podel Boh?...“ (Nietzsche 1996, 120 – 121). Ak chceme Boha znova vidieť, musíme podľa Nandráskeho prejsť zmenou paradigmy a „prehodnotením všetkých hodnôt“. To je vo svojej podstate zmysel a odkaz jeho poslednej knihy *Ježiš a súčasnosť*. V nej Nandrásky vyslovil a zhrnul všetko to, čo pokladal za potrebné z hľadiska myšlienkového odkazu po sebe zanechať. Niektoré kapitoly tvoria články predtým publikované vo *Filozofii* („Kalvária katolíckeho modernizmu“, „Koniec sveta!?!“, „Peklo a súčasnosť alebo ako je to s peklom“, „Boh zhadzuje starú kožu“), prípadne v iných odborných periodikách („Rozchod s predstavou zástupnej obete“, *Teologická reflexe* 1/2006).

V situácii, kedy tradičná predstava Boha ako všemohúcej, vševiediacej a zároveň nekonečne dobrej bytosti vo svetle zla, hrôz, utrpenia a nespravodlivosti vo svete pôsobí nanajvýš nevierohodne, (odhliadnuc teraz od skutočnosti, že všemohúcnosť je logickým nezmyslom), Nietzscheho a Nandráskeho predstava obsiahnutá vo vetách: „Vlastne je vyvrátený len morálny Boh... on sa iba lieni. Zhadzuje svoju morálnu kožu. Čoskoro ho máte znovu stretnúť mimo dobra a zla“ (Nandrásky 2010, 360), môže pôsobiť oslobodzujúco, ale zároveň aj otázne, pretože sa tým z metafyziky ešte nevymaňujeme, len sa jej pokúšame dať iný obsah.

Asi najzávažnejší problém, ktorý sa (nielen) súčasná teológia snaží neúspešne riešiť, je sklbenie predstavy dobrého Boha a zla vo svete. Najneskôr od štyridsiatych rokov 20. storočia (v skutočnosti však oveľa skôr) je totiž kresťanský obraz Boha ako všemohúceho a zároveň dobrého rozbitý ako domček z kárát. Nietzscheho spomínaný pomätenec na trhu hlásal, že Boh je mŕtvy. Aké môže byť východisko z tejto nepríjemnej situácie?

Tradičná kresťanská výpoveď hovorí o trpiacom Bohu, ktorý sa obetuje za ľudí, aby im mohli byť odpustené hriechy. Lenže takáto predstava Boha nám veľmi neosoží. Čo máme robiť s Bohom, ktorý trpí s ľuďmi či dokonca trpí za nich? Načo nám je Boh, ktorý je v podstate neschopný, stvoril nepodarený svet plný utrpenia, ktorý je v skutočnosti pre obrovské množstvo ľudí (nehovoriac o zvieratách) len peklom. Nielen F. M. Dostojevskij hovorí o takomto Bohu, že načo nám ponúka spravodlivosť po smrti, keď deti sú už umučené. Kľúčová v jeho románe *Bratia Karamazovovci* je najmä kapitola *Vzbura*, kde sú kladené tieto zásadné otázky. Načo mi je pomsta, načo mi je peklo pre trýzniteľov? Pýta sa Dostojevskij ústami Ivana Karamazova. Čo môže peklo, večné zatratenie, napraviť? Chceme odpustiť, nechceme viac utrpenia, hovorí ďalej Ivan Karamazov. A preto, dodáva, ak sa mám považovať za slušného človeka, musím Bohu vstupu do neba vrátiť. Dostojevskij tu jasne odmieta tradičnú kresťanskú predstavu o posmrtnom raji a odpustení hriechov. Uvádza príhody s utrpením nevinných detí. Jedna je s osemročným chlapcom, ktorý pri hraní sa s kameňmi nechtiac zraní jedného zo psov nejakého generála. Ten z pomsty rozkáže chlapčeka vyzliecť a poštváť na neho psy. Tie ho roztrhajú na kusy. V druhom prípade päťročné dievčatko týrajú rodičia, bijú ju, kopú, až je samá modrina. V zime ju zamykajú do mrazu na záchod, aby sa v noci na neho nepýtala. Tam jej natierajú tvár výkalmi, ktoré ju nútia aj jesť. A tu sa Dostojevskij pýta: Chápeš tú hanebnosť? Načo je potrebné poznávať dobro a zlo, keď je to za takúto cenu? Celý svet poznania predsa nemôže stáť za slzy tohto dieťaťa, ktoré vo svojom utrpení prosí „pánbička“ o pomoc a tá neprichádza.

Brat Ivana Karamazova, Aljoša, zbožný kresťan, sa na vyššie uvedené reči snaží reagovať poukázaním na utrpenie Ježiša Krista a s tým spojené odpustenie hriechov. To však pre Ivana nič nerieši. Vrátiť harmóniu všetkej existencii nie je možné, pretože tá nestojí za jedinou slzičku umučeného dieťaťa. Čo môže peklo napraviť, ak deti sú už umučené? Pomsta tu nemá žiadny význam. Čo sa stalo, už sa nevráti.

Nandrásky po „páde metafyziky“ ponúka riešenie pomocou zmeny paradigmy, ktorá zahŕňa iný pohľad na Boha, odmietnutie konceptu zástupnej obete a posmrtného pekla. Spolu s Nietzsche si myslí, že „pravé, pôvodné kresťanstvo bude v každej dobe možné“, ako znie jedno jeho motto z knihy *Ježiš a súčasnosť*. Pri zmene paradigmy zohráva významnú úlohu symbolizmus a teológia chápe ako teopoéziu. V moderne miesto kňazov zastúpili básnici a spisovatelia, ktorí sa podobne ako biblickí proroci chopili kritiky spoločnosti. Nandrásky ich nazýva „poeta sacer“: „Odhaľovali neľudskosť a artikulovali pocity sklamaní a odcudzenia človeka euroamerickej kultúry. Tí básnici, ktorí

pod zaviatou pahrebou európskeho kresťanstva boli ochotní vydávať sa do rúk nebeských faktorov, stávali sa básnikmi rodu poeta sacer“ (Nandrásky 2002, 13). Takými boli napríklad aj francúzski symbolisti, „prekliati básnici“. Ponímať teológiu ako teopoéziu znamená vnímať reč náboženstva cez symboly, obrazy a metafory. Znamená to objaviť pôvodnú reč kresťanstva, ktorú udusila stredoveká metafyzika. Je to procesuálna teológia, ktorá aj Boha nechápe v statickej forme, že „je“, ale v kontexte hebrejskej predstavy sa Boh „deje“. Boh sa vyvíja a mení, zhadzuje starú kožu. Pravda je pre Nandráskeho, rovnako ako pre Nietzscheho, produktom dejín. Nevlastníme ju, ale ju tvoríme.

Nie je však nakoniec zjavená pravda príťažlivejšia ako neustále tvorenie vlastnej, v konečnom dôsledku vždy relatívnej pravdy? Je otázne, do akej miery si Nandrásky pri svojom volaní po zmene myslenia a po zmene paradigmy uvedomoval, že filozofická viera nemá takú silu zasahovať do ľudských životov ako tradičné kresťanstvo, ktoré je svojou jednoduchosťou a toľko kritizovaným dogmatizmom v konečnom dôsledku príťažlivejšie. Ak všetky výpovede o Bohu sú len symbolické, ako tvrdí Nandrásky, nevieme nakoniec o ňom povedať nič a filozoficky poctivý mysliteľ musí nakoniec skončiť v agnosticizme alebo v ateizme.

Ako sme už spomenuli, Nandrásky nie je síce originálny vo svetovom ani v európskom meradle, ale v slovenskom teologickom prostredí ho za takého môžeme považovať. Nie je nutné s ním súhlasiť, ale malou súčasťou bádania v rámci dejín slovenskej filozofie by sa mohol stať aj kritický rozbor jeho myslenia a tvorby. Ako konštatuje Teodor Münz, znalec jeho myslenia, „Nandrásky je u nás jednou z popredných duchovných osobností a zaslúži si viac pozornosti, než sa mu dostáva“ (Münz 2013, 168).

Literatúra

- MÜNZ, T. (2015): *Cesta za skutočnosťou bez metafyziky. S Nietzschem a proti nemu*. Bratislava: Kalligram.
- MÜNZ, T. (2013): Revolučný teológ Karol Nandrásky ako kritický nietzscheovský filozof. In: Kiczko, L. – Lalíková, E. – Zigo, M. (eds.): *Problémy a osobnosti slovenskej filozofie v 20. storočí*. Bratislava: Univerzita Komenského, 152 – 168.
- NANDRÁSKY, K. (2010): *Ježiš a súčasnosť*. Bratislava: Q111.
- NANDRÁSKY, K. (2004): *Ježišova Magna charta a súčasnosť*. Bratislava: Interlingua.
- NANDRÁSKY, K. (2006): *László Remete. Človek, ktorý prekročoval hranice*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry.
- NANDRÁSKY, K. (2002): *Milan Rúfus – poeta sacer. V rozhovore so životom*. Bratislava: Q111.
- NIETZSCHE, F. (2003): *Antikrist. Pokus o kritiku kresťanstva*. Bratislava: Iris.

NIETZSCHE, F. (1996): *Radostná věda*. Olomouc: Votobia.

RÁDL, E. (1998): *Dějiny filosofie I. Starověk a středověk*. Praha: Votobia.

Esej vznikla v rámci projektu VEGA 2/0166/24 Koncepcie kultúry a národa v slovenskom filozofickom a politickom myslení 19. a 20. storočia : iniciatívy, polemiky, kritika.

Tomáš Jahelka
Katedra politológie
Filozofická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
Slovenská republika
e-mail: tomas.jahelka@truni.sk
ORCID ID <https://orcid.org/0009-0008-5405-3753>